

Капранов Я. В.
Київський національний лінгвістичний університет

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ВИТОКИ ПОНЯТТЯ НОСТРАТИЧНОЇ ПРАМОВИ У ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

У статті представлено історико-генетичні витоки поняття ностратичної прамови у сучасному порівняльно-історичному мовознавстві; зроблено спробу систематизувати класифікацію західно-ностратичних і східно-ностратичних мов; на основі результатів досліджень В. М. Ілліча-Світича і М. Д. Андреева проаналізовано сконструйовану графічну модель ностратичних відношень сучасних шести мовних сімей, а також з'ясовано ступінь взаємозв'язку і взаємовідношень між точками, що перебувають на різних відстанях і т. ін.; окреслено основні періоди у припущеннях про імовірний розпад ностратичної прамови.

Ключові слова: ностратична прмова, західно-ностратичні і східно-ностратичні мови, графічна модель ностратичних відношень, припущення про час розпаду ностратичної прамови.

Сучасне порівняльно-історичне мовознавство (лінгвокомпаративістика) [6; 10] як самостійна парадигма лінгвістики зорієнтована на продовження: 1) вивчення факторів різного (генетичного, вторинного тощо) споріднення мов шляхом відтворення – реконструкції не зафіксованих писемністю наявних у минулому мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних пізніших фактів двох чи більше конкретних мов, відомих за писемними пам'ятками або безпосередньо за їх уживанням у мовленні [18, с. 5]); 2) систематизацію лінгвістичної інформації для усвідомлення механізмів розвитку і функціонування мов у різні історичні епохи (А. О. Білецький [3], Ю. О. Карпенко [9], М. П. Кочерган [11], А. Е. Левицький [12], J. Ayto [21], E. Klein [22] та ін.); 3) з'ясування їх походження (А. Шлейхер [27]); 4) реконструкцію форми і значення слів з глибокого діахронічного (діахронного) підґрунтя (М. В. Горяєв [5], О. С. Мельничук [14], Ю. В. Откупщиков [15], О. М. Трубачов [19], F. Kluge [24], E. Partridge [25], J. Pokorny [26] та ін.). Варто зауважити, що до сьогодні техніка (процедури і прийоми) *порівняльно-історичного методу* [16] була і залишається найважливішим інструментарієм установалення спорідненості мов на рівні конкретної групи мов (наприклад, для слов'янської групи мов – це праслов'янська, або спільнослов'янська, мова; для германської – прагерманська; для кельтської – пракельтська, або протокельтська і т. ін.). Проте, у порівняльно-історичному мовознавстві розроблені також інші методики, що дають змогу за даними мов-нащадків відновлювати релікти гіпотетичної мови-предка, яку прийнято називати прамовою певної сім'ї [7, с. 55] (наприклад, для індоевропейської – праіндоевропейська мова, для афразійської (семіто-хамітська) – пра- / протоафразійська (пра- / протосеміто-хамітська) і т. ін.).

За спостереженнями В. А. Дибо, з середини минулого століття вивчення окремих мовних сімей дало змогу зібрати велику кількість фактів про взаємозв'язок між мовними сім'ями. Такі дослідження було присвячено лінгвістичним попарним порівнянням елементів на певному рівні ієрархічної структури з погляду їх важливості щодо критерію, який перебуває на безпосередньо вищому рівні ієрархії. Так, у центрі уваги опинилися мови індоевропейської та уральської мовних сімей, оскільки їх історія відома найбільш повно. Однак виокремити макросім'ї і представити аргументовані докази їх спорідненості тривалий час не вдавалося. Найбільш послідовно цей процес почався у 60-х років ХХ ст., який дістав назву *ностратична теорія* [7, с. 57], розробником якої вважається Владислав Маркович Ілліч-Світич

(1934–1966). Сам термін “ностратичні мови” (від лат. *noster, nostra* – наш) ввів на початку ХХ ст. (1903 р.) данський лінгвіст Х. Педерсен. Згодом дослідженням цієї теорії активно займалися російські вчені А. Б. Долгопольський, В. А. Дибо й С. А. Старостін та ін.

Мета статті – з’ясувати історико-генетичні витоки поняття ностратичної прамови у порівняльно-історичному мовознавстві.

Завдання:

- охарактеризувати основні положення ностратичної теорії;
- описати зв’язок ностратичної теорії і теорії палеоевразійської суперсім’ї;
- дати визначення понять “ностратичні мови” і “ностратична прмова”;
- систематизувати класифікацію західно-ностратичних і східно-ностратичних мов;
- проаналізувати графічну модель ностратичних мов, об’єднаних спільною ностратичною прмовою;
- описати періоди у припущеннях про імовірний час розпаду ностратичної прамови.

Основною метою ностратичної теорії є порівняльно-історичне доведення спорідненості шести мовних сімей [7, с. 57], зокрема: 1) *індоєвропейської* (албанської, арійської, вірменської, балтійської, кельтської, германської, слов’янської та ін. мовних груп); 2) *афразійської*, або *семіто-хамітської* (семітські, берберські, чадські та ін. мовні групи); 3) *картвельської* (грузинська, мегрельська, лазська мови); 4) *дравідійської* (мови телугу, тулу та ін.); 5) *уральської* (фіно-угорська і самодійська мовні групи); 6) *алтайської* (тюркські, монгольські, тунгусо-маньчжурські мови та ін.). Установити генетичну спорідненість серед названих вище мовних сімей допомагає представлена уже сучасними дослідниками *морфологічна класифікація мов* (Т. І. Вендіна [4], Ю. С. Маслов [13]) за способом поєднання морфем, що виражають те чи інше граматичне значення. Свого часу цю позицію підтверджував і В. А. Дибо: “генетична спорідненість ностратичних мов простежується у наявності широкого корпусу родинних (генетично тотожних) морфем як кореневих, так і афіксальних” [7, с. 57].

Близькою до *ностратичної теорії* за своєю популярністю є *теорія палеоевразійської суперсім’ї*, поряд з якою, на думку М. Д. Андреева, починає формуватися наприкінці пізнього палеоліту *бореальна прмова* – спільна основа трьох окремих гілок: ранньоіндоєвропейської (від Дніпра до Рейну; з півдня та півночі вона охоплювала Карпати), уральської (від Уралу до Дніпра) та алтайської (від Алтаю до Уралу) [2].

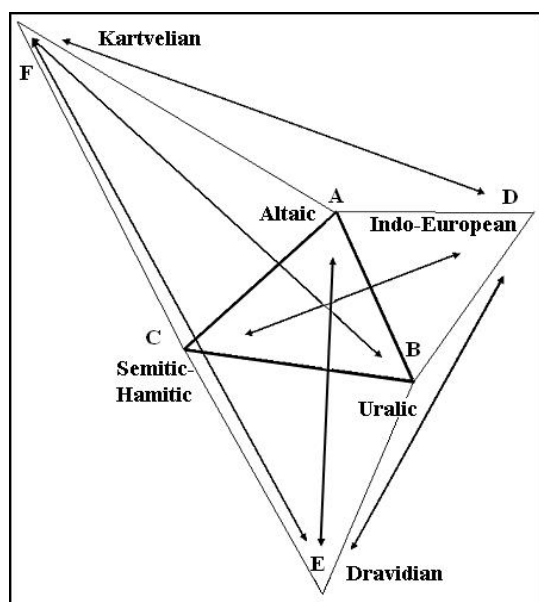
Звичайно, обидві теорії мають низку недоліків, зокрема питання зв’язку й поширення мови разом з її носіями, народами: припускають, що мова може передаватися лише з тим народом, який цю мову “виростив”, існують думки про шляхи запозичення мови іншим народом, котрий при цьому втрачав свою дотеперішню мову.

Деякі дослідники взагалі припускають, що *ностратичну теорію* і *теорію палеоевразійської суперсім’ї* варто обов’язково досліджувати на матеріалі археологічних здобутків, розглядаючи кожну археологічну культуру як відображення життєдіяльності певного етносу, що передбачає відтворення етногенетичної лінії (переростання однієї культури в іншу) [20].

На сьогодні і досі точаться суперечки з цього приводу, проте Г. Старостін у своєму інтерв’ю зазначив: “ностратична гіпотеза серед широкого кола лінгвістів і дотепер залишається, скоріше, гіпотезою: далеко не всі її сприймають. Найбільший

мінус, напевно, в тому, що з часу виходу в світ словника В. М. Ілліча-Світича кардинального прориву в ностратичному мовознавстві не сталося – поки що. Це, з одного боку, сумно, а з іншого –, вражає те, на якому високому рівні був укладений словник В. М. Ілліча-Світича” [17].

Однак, все-ж-таки у центрі уваги залишаються *ностратичні мови* – гіпотетична макрородина мов, що об’єднує кілька мовних родин і мов Європи, Азії й Африки, у тому числі алтайські, дравідійські, індоєвропейські, уральсько-юкагірські (уральські і юкагіро-чуванські) мови й ескімосько-алеутські, які, за припущеннями макрокомпаративістів, походять від *ностратичної прамови* [8] – гіпотетичного предка мов, що входить до ностратичної макросім’ї [7, с. 60]. Так, на основі встановлених відповідностей, проведених хронологічних розрахунків, ностратичні мови було розподілено на: 1) *західно-ностратичні мови*: індоєвропейські мови (час розпаду – V–I тис. до н. е.); афразійські мови (окремі дослідників виділяють в окрему надродину) (час розпаду – XII–X тис. до н. е.); картвельські мови (час розпаду – III тис. до н. е.); 2) *східно-ностратичні мови*: уральські мови (час розпаду – V–III тис. до н. е.); дравідійські мови (час розпаду – IV тис. до н. е.); алтайські мови (час розпаду – VI тис. до н. е.) [8].

Зазначені вище ностратичні мови, яку об’єднує спільна батьківська мова *ностратична прамова*, було репрезентовано на графічній моделі (Рис. 1). Група дослідників проекту “Alternative Historical Linguistics” (далі – AHL) (офіційний веб-сайт: <http://alterling.ucoz.de/>) намагалися розташувати сім’ї відповідно до даних, отриманих від напрацювань В. М. Ілліча-Світича [8] і М. Д. Андрєєва [1].

Проаналізувавши структури слів, граматику і лексику ностратичних мов, В. М. Ілліч-Світич установив кількість пар (matches), що мають збіг між цими мовами і припустив, що встановлені подібності постулюють генетичний зв’язок між ними, а відтак, можуть вважатися єдиною макросім’єю / супер-сім’єю (phylum). Для дослідження учені AHL залучили готові результати, взявши їх із праць В. М. Ілліча-Світича [8] і науково-дослідних матеріалів М. Д. Андрєєва [1]. Так, було опрацьовано 147 одиниць із різних мовних сімей, на основі яких було встановлено 286 пар слів, що мають певний збіг (наприклад, був проаналізований морфологічний рівень і т. ін.). Цих даних було замало для висунення остаточних висновків, тому вчені залучили ще 27 слів з уральських мов і 8 слів – з алтайських. У результаті чого було виявлено 433 особливості, серед яких лише 34 – характерні для всіх мовних сімей гіпотетичної макрородини ностратичних мов, а решта відповідають 255 одиницям з алтайських, 255 одиницям з уральських, 253 одиницям з індоєвропейських, 240 одиницям з семіто-хамітських, 189 одиницям з дравідійських і 139 одиницям з картвельських мов [28]. Усі підрахунки спільних функцій (особливостей), що простежуються в мовних парах, наведено в табл 1.

Таблиця 1

Підрахунки взаємних функцій у мовних парах

Altaic – Uralic	167	Uralic – Kartvelian	66
Altaic – Indo-European	153	Indo-European – Semitic-Hamitic	147
Altaic – Semitic-Hamitic	149	Indo-European – Dravidian	108
Altaic – Dravidian	109	Indo-European – Kartvelian	70
Altaic – Kartvelian	84	Semitic-Hamitic – Dravidian	110
Uralic – Indo-European	151	Semitic-Hamitic – Kartvelian	86
Uralic – Semitic-Hamitic	136	Dravidian – Kartvelian	54
Uralic – Dravidian	134		

Варто зауважити, що важко встановити послідовність дій в аналізованих даних, проте найбільша кількість взаємних (спільних) слів існує в алтайських, уральських, семіто-хамітських та індоєвропейських мовах. Конструювання графічної моделі ностратичних відношень між мовними сім'ями дало змогу вченим АНЛ довести існування певного правила в цих даних. Насамперед, відстані між точками повинна розраховуватися за формулою:

$$L = K / N,$$

де L – відстань, N – це кількість взаємних слів (особливості) в окремих парах і K – чинник масштабу, який буде визначений ($K > 0$) [28].

Вибір масштабного фактору визначається за розміром площини побудови графічної моделі. Кількість $K = +1000$ узгоджується з представленими даними. Так, відстань у см між областями окремих мов наведено в табл. 2.

Таблиця 1

Відстань у см між областями окремих мов

Altaic – Uralic	6.0	Uralic – Kartvelian	15.2
Altaic – Indo-European	6.5	Indo-European – Semitic-Hamitic	6.8
Altaic – Semitic-Hamitic	6.7	Indo-European – Dravidian	9.3
Altaic – Dravidian	9.2	Indo-European – Kartvelian	14.3
Altaic – Kartvelian	11.3	Semitic-Hamitic – Dravidian	9.1
Uralic – Indo-European	6.6	Semitic-Hamitic – Kartvelian	11.6
Uralic – Semitic-Hamitic	7.3	Dravidian – Kartvelian	18.5
Uralic – Dravidian	7.5		

Сама графічна модель демонструє таке: точки індоєвропейських і семіто-хамітських мов розміщено на одному рівні. Початковою точкою, на думку дослідників АНЛ, необхідно вважати точку семіто-хамітських мов, бо тут простежується найбільша кількість взаємних особливостей з картвельськими і дравідійськими мовами. За кількістю взаємних особливостей точка семіто-хамітських мов повинна бути розміщена на відстані 6,7 см від точки з алтайськими мовами і на 7,4 см від точки з уральськими мовами. У зв'язку з цим, на моделі чітко формується трикутник (А, В, С), що відповідає встановленим відповідностям. Пошук точки D для індоєвропейських мов показує, що точка D не може бути близькою до точки С, адже для

індоєвропейських і семіто-хамітських мов повинно було б бути більше взаємних характеристик, що, дійсно, не простежується. Точка Е для дравідійських мов перебуває під основою В і С, бо семіто-хамітські і уральські мови мають найбільшу кількість взаємних функцій з дравідійськими. Ця точка має інтервал у 7,5 см від точки з уральськими мовами і на 9,1 см від точки з семіто-хамітськими мовами. Точку F для картвельських мов розташовано над основою А і С [28].

Припускаємо, що початковою точкою має стати така точка (мовна сім'я), що має найбільшу кількість особливостей з іншими мовними сім'ями, а їх аналіз продемонструє при цьому найбільшу кількість спільних (взаємних) особливостей для них.

Глотохронологічні підрахунки макрокомпаративіста С. А. Старостіна [18] продемонстрували ймовірні передумови, а також дають змогу припустити про основні періоди, які були характерними для часів розпаду ностратичної прамови:

I. Перший розподіл відбувся в XI тис. до н. е., коли відділилися пракартвельська і прадравідська мовні сім'ї.

II. Потім у X тис. до н. е. ностратична прामова розпалася на праіндоєвропейську і урало-алтайську мовні сім'ї.

III. Ще через тисячу років розпалася урало-алтайська єдність.

Покликаючись на далеко не повні дані відповідно до багатьох мов і мовних груп, В. М. Іллічу-Світичу вдалося скласти цілісну картину фонетики ностратичної прамови і представити її розвиток в шести прामовах-нащадках і далі в окремих мовах. Реконструкція системи ностратичної прамови демонструє систему вокалізму (*i, *e, *ä, *a, *ü, *u, *o), консонантизму (*p', *p, *b, *t', *t, *d, *k, *g) та ін. Окрім цього, структура складу ностратичної прамови була CV (C), тобто склад, мабуть, не міг починатися на голосний і закінчуватися на один приголосний. Структура кореневих морфем була, ймовірно, двоскладовою: CV (C) CV. Трискладові слова зустрічалися дуже рідко [7, с. 59].

Відомості про граматику і синтаксис ностратичної прамови потребують детального вивчення, адже синтаксис певних граматичних елементів (займенників, дієслівних формантів, формантів відносних конструкцій) був вільним, що підтверджується перетворенням одних і тих же елементів у суфікси в одних мовах і в префікси – в інших [7, с. 59].

Підсумовуючи зазначене вище, вкажемо на такі висновки:

1. Ностратичні мови – гіпотетична макрородина мов, що об'єднує кілька мовних родин і мов Європи, Азії й Африки, у тому числі алтайські, дравідійські, індоєвропейські, уральсько-юкагирські (уральські і юкагиро-чуванські) мови й ескімосько-алеутські, які, за припущеннями макрокомпаративістів, походять від ностратичної прамови.

2. Ностратичні мови класифіковано на західно-ностратичні і східно-ностратичні мови.

3. Встановлена подібність ностратичної теорії і теорії палеоевразійської суперсім'ї дає змогу припустити про існування бореальної прамови.

4. Графічна модель ностратичних відношень сучасних шести мовних сімей (індоєвропейської, афразійської (семіто-хамітської), уральської, алтайської, карвельської і дравійської) дала змогу припустити розташування початкової (ностратична прामова) і кінцевої (гіпотетична макрородина мов) точок, з'ясувати ступінь взаємозв'язку і взаємовідношення між точками.

5. Названо ймовірні передумови для основних періодів розпаду ностратичної прамови як системи, що має цілісну картину фонетики, реконструйовану В. М. Іллічем-Світlichem; певну структуру складу.

Перспективою подальших досліджень є виявлення шляхів міграцій племен – носіїв імовірної ностратичної прамови.

Л і т е р а т у р а

1. *Андреев Н. Д.* Раннеиндоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Л. : “Наука”, 1986. – 330 с.
2. *Андреев Н. Д.* Статистико-комбинаторное моделирование языков / Николай Дмитриевич Андреев. – М.–Л. : “Наука”, 1965. – 403 с.
3. *Білецький О. І.* Вибрані праці : в 2-х т. / Олександр Іванович Білецький // Від давнини до сучасності : зб. пр. [з питань української літератури]. – К. : Держлітвидав, 1960. – Т. 1. – 503 с.; Т. 2. – 455 с.
4. *Вендина Т. И.* Типологическая классификация языков [Электронный ресурс] / Татьяна Ивановна Вендина. – Режим доступа : <http://studopedia.org/1-31959.html>
5. *Горяев Н. В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка / Николай Васильевич Горяев. – Тифлис : Типография канц. Главнонач. гр. ч. на Кавказе, 1896. – 451 + XL + LXII с.
6. *Дронова Л. П.* Поиски оптимизации семантической реконструкции / Л. П. Дронова // Вестник Томского государственного университета. Серия Филология. – Томск, 2012. – № 282 – С. 212–215.
7. *Дыбо В. А.* Проблемы изучения отдаленного родства языков [Электронный ресурс] / В. А. Дыбо, И. И. Пейрос // Вестник АН СССР. – М., 1985. – № 2. – С. 55–66. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/dybo-peyros-85.htm>
8. *Иллич-Свитыч В. М.* Опыт сравнения ностратических языков (семито-хамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский) / В. М. Иллич-Свитыч // Введение. Сравнительный словарь (В–К). – М., 1971. – С. III–IV.
9. *Карпенко Ю. А.* Вступ до мовознавства / Юрий Александрович Карпенко. – [2-е вид.]. – К. : Академвидав, 2009. – 336 с.
10. *Корольова А. В.* Когнітивна лінгвокомпаративістика : від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості / А. В. Корольова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 94–101.
11. *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 424 с.
12. *Левицкий А. Э.* Сравнительная типология русского и английского языков / А. Э. Левицкий, Л. Л. Славова. – Житомир : Изд-во ЖГУ, 2005. – 204 с.
13. *Маслов Ю. С.* Введение в языковедение : учеб. [для филол. спец. Вузov] / Юрий Сергеевич Маслов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1987. – 272 с.
14. *Мельничук А. С.* Вопросы реконструкции лексического состава праязыков / А. С. Мельничук // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М. : Наука, 1991. – С. 5–14.
15. *Откупщиков Ю. В.* К истокам слова : рассказы о науке этимологии / Юрий Владимирович Откупщиков. – СПб. : Авалон : Азбука-классика, 2005. – 349 с.
16. *Реформатский А. А.* Введение в языковедение / Александр Александрович Реформатский. – [5-е изд.] – М. : Аспект Пресс, 2007. – 536 с.
17. *Старостин Г.* Что такое “ностратическая гипотеза” и почему многие её боятся [Электронный ресурс] / Георгий Старостин. – Режим доступа : http://polit.ru/article/2013/03/05/ps_sc20_starostin2/
18. *Старостин С. А.* Сравнительно-историческое языковедение и лексикостатистика / С. А. Старостин // Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока : материалы [к дискуссиям международной конференции]. – М., 1989. – Т. 1. – С. 3–39.
19. *Трубачев О. Н.* Реконструкция слов и их значений / О. Н. Трубачев // Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – С. 107–122.

20. Чмихов М. О. До питання про етногенез [Електронний ресурс] / Микола Олександрович Чмихов. – Режим доступу : <http://ukrhistor.at.ua/publ/10-1-0-463>
21. Ayto J. Dictionary of Word Origins / John Ayto. – N. Y.; U.S.A. : Arcade Publishing, 1990. – 577 p.
22. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / [ed. E. Klein]. – Amsterdam; London; New York : ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. – Т. 1 : A–K. – XXV, 853 p.; 1967. – Т. 2 : L–Z. – P. 855–1776.
23. Dolgopolsky A. The Nostratic Macrofamily & Linguistic Paleontology / Aron Dolgopolsky. – McDonald Institute for Archaeological Research, 1998. – 116 p.
24. Kluge F. Portraits of Linguists and their studies in the area of the Old Germanic Languages [Electronic Resource] / Friedrich Kluge. – Mode of Access : <http://derekp.republika.pl/jzstger/lexicon/frames.html>
25. Partridge E. A Short Etymological Dictionary of Modern English / Eric Partridge. – London : Routledge and Kegan Paul, 1958. – XX, 970 p.
26. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – [2 Bde.]. – Francke : Bern-München, 1959–1969.
27. Schleicher A. Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. (Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen.) : 2 vols / August Schleicher. – Weimar, H. Boehlau, 1681/82.
28. The Urheimat of the Nostratic Languages [Electronic Resource]. – Mode of Access : http://alterling.ucoz.de/index/the_urheimat_of_the_nostratic_languages/0-22

Капранов Я. В. Историко-генетические истоки понятия ностратического праязыка в лингвокомпаративистике.

В статье представлены историко-генетические истоки понятия ностратического праязыка в сравнительно-историческом языкознании; сделана попытка систематизировать классификацию западно-ностратических и восточно-ностратических языков; на основе результатов исследований В. М. Ильича-Свитыча и М. Д. Андреева была проанализирована сконструированная графическая модель ностратических взаимоотношений современных шести языковых семей, а также исследована степень взаимосвязи и взаимоотношений между точками, находящимися на разных расстояниях и т.д.; были очерчены основные периоды в предположении о времени распада ностратического праязыка.

Ключевые слова: ностратический праязык, западно-ностратические и восточно-ностратические языки, графическая модель ностратических взаимоотношений, распад ностратического праязыка.

Kapranov Y. V. Historical and Genetic Origins of the Notion of Nostratic Proto-Language in Linguistics Comparative Studies.

The article deals with the historical and genetic origins of the notion of Nostratic Proto-Language in modern comparative and historical linguistics. West and East Nostratic Nostratic languages have been classified. Due to the researches of V. M. Illich-Svitych and M. D. Andreev, the graphical model of modern relations among nostratic six language families has been analyzed, where the degree of relationship among these points have been characterized. The collapse of Nostratic Proto-Language has been outlined.

Keywords: Nostratic Proto-Language, West and East Nostratic Languages, graphical model of nostratic relations, collapse of the Nostratic Proto-language.